

İLÂHÎ İSİM VE SIFATLARI TESBİTTE YÖNTEM

Doç. Dr. Mevlüt ÖZLER*

I- ALLAH'IN İSİMLERİ

Bir şeyin ismi onun zatını tanıtmak için bir alamettir. İsimler varlığın tes-cilidir. Bir şeyin var olması onun bir isim taşımamasını gerektirir. Ancak yok o-lanın adı sanı olmaz. Allah var ve varlığı zorunlu (vâcibu'l-vücûd) olduğuna göre şüphesiz O'nun da adı olacaktır. Kur'an Allah'ın isimlerini el-Esmâ'ul-Hüs-nâ (en güzel isimler) diye adlandırır.

Allah'ın isimleri O'nun kendisini insanlığa tanıtmada önemli rol oynar. O'nun isimleri, beşerî idrâke sığmayan aşkın zâtı ile duyu ve akıl dünyasında yaşayan insan arasında irtibat sağlayıcı bir bağ durumundadırlar. Çünkü insan, Allah'ı O'nun isimleri olmaksızın anamaz ve isimleri dışında O'nunla bir bağ ku-ramaz. Yani insan Allah'la ancak O'nun isimleri yoluyla irtibat kurabilir. İnsan, inandığı Rabbi'nin adını anmakla vasıtasız olarak O'nunla bir nevi diyalog kur-muş olur. Böylece insan, içinde bulunduğu hallerine en uygun düşen bir ismi ile O'na niyazda bulunarak ruhunun çıkmazlarına bir kapı aralamış ve bu su-retle ruhunu itminane kavuşturmuş olur.¹ Binâenaleyh Allah, Kur'an'da kendi isimlerini bizlere bildirirken hem zâtını tanıtmış hem de kendisine ulaşma nok-tasında bize yardımcı olmuş olur.

Kur'an-ı Kerim'de dört ayrı sûrede Allah kendisinin en güzel isimlere (el-Esmâ'ul-Hüs-nâ) sahib olduğunu ifade ederken, Kur'an'ın muhtelif yerlerinde de bu isimlerini sayarak onları bizlere haber verir. Şöyle buyrulur

Kur'an'da :

*"En güzel isimler Allah'ındır. O halde O'na güzel isimlerle dua edin O'nun isimleri hakkında eğri yola gidenleri bırakın. Onlar yapmakta ol-duklarının cezasına çarptırılacaklardır."*²

*"De ki: İster Allah deyin, ister Rahman deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler O'na hastır."*³

"Allah kendisinden başka ilâh olmayandır. En güzel isimler O'na mah-

*) Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Kelam Ana Bilim Dalı Öğr. Üyesi.

1) Bkz. Yıldırım, Suad, *Kur'an'da Ulûhiyyet*, İst., 1987, s. 41 vd.

2) el-Arâf, 7/180.

3) el-İsrâ, 17/110.

sustur"⁴

"O yaratan, var eden, varlıklara şekil veren Allah'tır. En güzel isimler O'nundur."⁵

İşte bu dört âyette Allah en güzel isimlerle müsemma olduğunu mutlak anlamda beyan ederken, yukarda söylediğimiz üzere, Kur'an'ın muhtelif yerlerinde bu isimlerini teker teker sayar.⁶

Hız. Peygamber (s.a.v.) de, çeşitli kaynaklarda rivayet edilen hadislerinde, Allah'ın doksan dokuz ismi olduğunu bildirirken⁷, et-Tirmizî (v. 279/892)'nin rivayet ettiği bir hadiste bu isimler teker teker sayılmıştır.⁸

Allah'ın, gerek Kur'an'da ve gerekse hadislerde bildirilen isimleri dışında başka isimlerinin olması da mümkündür.⁹ Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadislerinde şöyle buyururlar:

"Allah'im! sana ait olan her isimle senden dilerim; o isim ki, onunla kendini adlandırdın veya kitabında indirdin, yahut yarattıklarından birine öğrettin, yahut da yalnız senin katında bulunan gayb ilminde onu zatına tahsis ettin."¹⁰

Ayrıca Kur'an'da bulunduğu halde hadislerde zikredilmeyen isimleri¹¹ de dikkate alırsak, bu isimlerin doksan dokuzu aştığı kendiliğinden anlaşılır. el-Gazzâlî (v. 505/1111) de el-Esmâü'l-Hüsnâ'yı şerh ettiği eserinde doksan dokuz ismi saydıktan sonra der ki: Bizim burada manâlarını vârdığımız isimler doksan dokuzdan ibaret değildir. Bizim, sadece bunları zikredişimiz, bu hususta devam edip gelen adete binâendir. Yoksa, gerek Kur'an'da ve gerekse hadislerde bunların dışında da Allah'ın isimleri mevcuttur.¹²

4) Tâhâ, 20/8.

5) el-Haşr, 59/24.

6) Kur'an'da geçen el-Esmâü'l-Hüsnâ için bkz. Yıldırım, a.g.e., s. 89 vd.; Yurdağür, Me-tin,

Allah'ın Sıfatları, Esmâü'l-Hüsnâ, İst., 1984, s. 58 vd.

7) Bkz. el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *es-Sahîh*, Kitâbu't-Tevhîd, bab no: 12; Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *es-Sahîh*, Kitâbu'z-Zikr, bab no:2, hadis no: 2677.

8) Bkz., et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *es-Sünen*, Kitâbu'd-Da'avât, bab no: 83, hadis no: 3507; krş. el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *el-Esmâ ve's-Sıfât*, tah. İmâdüddin Ahmed Haydar, Beyrut, 1405/1985, I, 28-29.

9) el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Maksadu'l-Esnâ fi Şerhi Esmâillâhi'l-Hüsnâ*, Beyrut, tsz. (Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye), s. 132; es-Sâbü'nî, Nüreddin Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr, *el-Bidâye fi Usûli'd-Din*, (Maturidiyye Akaidi), nşr. Bekir Topaloğlu, Ankara, 1979, s. 27.

10) İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed, *el-Müsned*, İst., 1402/1982, I, 391.

11) Bkz. Yurdağür, a.g.e., s. 139.

12) el-Gazzâlî, a.g.e., s. 132-133.

O halde Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Allah'ın isimlerini doksan dokuz olarak bildirmesi, bunların dışında başka isimlerin varlığını inkâr ya da red anlamına gelmez. Kaldı ki O, yukarda kaydettiğimiz hadislerinde, başka isimlerin de var olabileceğine işaret etmiştir. Binâenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in sadece doksan dokuz isim saymasının sebebi, isimlerin tam bir listesini vermek değil, onların en meşhur ve manâları en açık olanlarını beyan etmektir.¹³

II- İSİM-SIFAT İLİŞKİSİ

Sayıları ne kadar olursa olsun, Allah'ın isimleri O'nun sıfatlarına delalet etmektedirler. Zira el-Esmâü'l-Hüsna diye adlandırılan bu kelimeler belli manâlar taşıyan köklerden türemişlerdir. Bundan dolayı bu isimler Allah'ın zatına nisbet olduğunda, bununla sadece O'nun zatını isimlendirmek değil; aynı zamanda bu isimlerin kök manâlarının da Allah'ın zatında bulunduğu kastedilir. Aksi halde, hakikat manâsına olmayıp, sadece şeref lakabı veya alem olmaktan öte geçmezler. Alem (özel isim) lerin ise taşıdıkları lügavî kök manâsını müsemâmalarında isbat etmeleri gerekmez.¹⁴ Ancak bu durum el-Esmâü'l-Hüsna için düşünülemez. Zira Kur'an ve hadiste varid olan esmânın kök manâlarının (hayat, ilim vb.) Allah'ın zatında mevcut olmaması, bu isimlerin O'na hakikat manâsında olmayıp, sadece bir şeref adı (lakab) ve alemden ibaret olarak kalması olurdu ki, bu caiz değildir.¹⁵

Allah'ın isimleri ister ism-i fail, ister sıfat-ı müşebbehe suretinde olsun, isterse masdardan menkul bulunsun, hepsinde vasıf anlamı gözetildiğinden bunlara "sıfat" denir. Diğer taraftan vasfın medlûlü ile muttasıf zata delaletleri gözetilerek "esmâ" denir. Yani Allah, bu sıfatlarla o derece mevsuftur ki, bunlar isim derecesine çıkmış sayılırlar.¹⁶

O halde Kur'an ve hadiste mevcut olan Allah'ın isimlerinin her biri, O'nun sıfatlarından birine delalet ve bizim bilgimiz açısından onlara kaynaklık etmektedir.¹⁷ Bir başka ifadeyle, Allah'ın sıfatları O'nun isimlerinden alınmıştır.¹⁸ el-Beyhakî (v. 458/1066). bunu: Allah'ın isim ve sıfatları vardır. O'nun isimleri sıfatlarıdır, sıfatları ise O'nun zatındaki manâların ifadesidir, diye anlatır.¹⁹

13) Bkz. el-Beyhâkî, a.g.e., I, 30; krş. et-Taftâzânî, Sadüddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah, *Şerhu'l-Makâsîd*, nşr. Abdurrahmân Umeyra, Beyrut, 1409/1989, IV, 347-348.

14) Bkz. el-Gazzâlî, a.g.e., s. 139.

15) Bkz. es-Sâbüni, a.g.e., s. 27; krş. Yurdağür, a.g.e., s. 140.

16) Yıldırım, a.g.e., s. 51.

17) Yurdağür, a.g.e., s. 141.

18) Danışman, Nafiz, *Kelâm İlmine Giriş ve Mu'tezile Mütakellimlerinden Amr b. Bahri'l-Câhız'ın Kitaplarından Parçalar*, Ankara, 1955, s. 65.

19) el-Beyhakî, *el-İtikâd ve'l-Hidâye ilâ Sebîli'r-Reşâd*, Beyrut, 1405/1985 s. 41: a. mlf. *el-İtikâd alâ Mezhebi's-Selefi Ehli's-Sünneti ve'l-Cemâa*, Kahire, 1984, s. 26.

Netice olarak şunu söyleyebiliriz : Allah'ın isimleri ile sıfatları arasında yakın bir ilgi vardır. O'nun isimleri sıfatlarına kaynaklık etmektedir. Yani sıfatları isimlerinden alınmıştır.

Allah'ın sıfatlarına delalet eden isimlerinin bu delaletleri açısından bir takimini yapan Abdulkâhir el-Bağdâdî (v. 429/1037) Allah'ın isimlerini üç kısma ayırmaktadır. Ona göre, bu isimlerden; a) "şey", "Mevcûd", "Zât" gibi bir kısmı Allah'ın zatına, b) "Hayy", "Kâdir", "Âlim", "Mürîd", "Semî", "Basîr" gibi bir kısmı zatiyla kaim olan ezeli sıfatlarına; c) "Hâlik", "Râzık" gibi üçüncü bir kısım isimler de O'nun fiillerine (fiilî sıfatlarına) delalet eder. Allah'ın "Hakîm" gibi bazı isimleri de vardır ki, O'nun hem zatî, hem de fiilî sıfatlarına delalet eder. Meselâ biz, "Hakîm"i ilim manâsına alırsak, Allah'ın zatî sıfatına; işlerinin sağlamlığı manâsına alırsak o zaman da fiilî sıfatına delalet eder.²⁰

III- SIFATLARIN SAYISI

Allah'ın isimlerinin sıfatlarıyla yakın ilgisi ve O'nun isimlerinin sıfatlarının kaynağı olduğu anlaşılınca, ortaya şöyle bir soru çıkmaktadır: "Acaba Allah'ın sıfatları kaç tanedir?"

Şüphesiz bu soruya verilecek cevap, Allah'ın isimlerinin kaç tane olduğu sorusuna verilecek cevapla yakından alakalıdır. Çünkü O'nun sıfatlarının kaynağı isimleridir. Biz daha önce, Allah'ın isimlerinin kesin bir sayısının bilinmediğini izah etmiştik. O halde, sıfatlarının kaynağı olan isimleri kesin belli olmayınca, Allah'ın sıfatlarının da kesin bir sayısını tesbit etmek mümkün görünmemektedir. Ancak, Allah'ın sonsuz yüce sıfatlarla muttasıf olduğu da kesindir. Bu hem naklin (Kur'an ve Hadis) haber verdiği kesin bir bilgi, hem de aklın gereğidir.

Kur'an'da Allah'ın zâtından bahseden âyetlerin çoğu O'nun sıfatlarıyla ilgilidir. Kur'an, Allah'ın zâtından bahsederken, biri isbat, diğeri selb (red ve inkâr) olmak üzere iki metodla bahseder. Fakat Kur'an'da ulûhiyyetin tanıtılışında isbat metodu hâkimdir. Yani ulûhiyyetin ne olmadığından ziyade, ne olduğu anlatılır.

En güzel isim ve en yüce sıfatların Allah'a ait olduğunu bildiren Kur'an bu yüce sıfatlara sahip olmayanın gerçek ilâh olamayacağını, kendisine ibadet edilecek hakikî mabudun bir takım yüce sıfatlarla muttasıf olması gerektiğini vurgular. Bu durumu Hz. İbrahim'in diliyle bize anlatan Kur'an'da şöyle buyrulur :

20) Bkz. el-Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir, *el-Fark beyne'l-Fırak*, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut, tsz., s. 338; a. mlf. *Usûlü'd-Dîn*, İst., 1346/1928, s. 121-122; krş. el-Bâkullânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib, *Kitâbu't-Temhîd*, nşr. Richard J. Mc CARTHY S.J., Beyrut, 1957, s. 230-231; et-Taftâzânî, a.g.e., IV, 338; İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelâm*, İst., 1340-1343, II, 84.

"Bir vakit o (İbrahim) babasına (şöyle) demişti : Ey babam ! İşitmez, görmez, sana hiç bir faydası olmaz şeylere neye tapıyorsun ?"²¹

Bu âyet gerçek ilâhın birtakım yüce sıfatlara sahip olması gerektiğini açıkça ifade ederken, şu âyette ise Allah'ın noksan sıfatlardan münezzehtir olduğu bildirilir :

"O öyle Allah'tır ki kendisinden başka hiç bir tanrı yoktur. O mâlik ve sahiptir. Noksanı mücib her şeyden pâk ve münezzehtir."²²

Bütün bunlardan anlaşılmıştır ki Allah en güzel isim ve ekmel sıfatlarla muttasıftır ve O'nun esmâ ve sıfatları Kur'an ve Sünnet'te tek tek ismen sayılarak zikredilmiştir. Dolayısıyla bu hususta bir problem ya da tartışma söz konusu değildir.

IV İSİM VE SIFATLARIN TESBİTİ

Allah'ın isim ve sıfatlarıyla ilgili olarak İslâm düşüncesinde tartışılan mesele, varlıkları kesin ve sâbit olan ve bizlere bildirilen esmâ ve sıfatların dışında akli kıyas yoluyla Allah'a isim ve sıfatların nisbet edilip edilemeyeceği, bir başka ifadeyle O'nun isim ve sıfatlarının tevkiî olup olmadığıdır.

Tevkiî demek, hakkında aklen ya da kıyas yolu ile hüküm verilemeyen, varlığı ancak nasla yani Kur'an ve Sünnet'le sabit olan ve bilinebilen şey demektir.

Bu anlamda ilâhî isim ve sıfatların tevkiîliğinden maksat ya bizzat Allah'ın Kur'an'da kendi zatına nisbet ettiği ya da Rasûlüllâh (s.a.v.)'in hadislerinde O'na atfettiği isim ve sıfatların dışında, akli tefekkür ve kıyas yoluyla Allah'a isim ve sıfat nisbetinden kaçınılması, bu noktada tevakkuf edilmesi demektir.

Böyle bir meselenin tartışma konusu yapılmasının sebebi ise, az sonra meâlini yeniden kaydedeceğimiz el-A'râf sûresinin 180. âyetidir. Bu âyette yer alan, "O'nun isimleri hakkında eğri yola gidenleri bırakın". ifadesinden neyin kastedildiği tahkik edilirken bu konu gündeme gelmiş ve tartışılmıştır. Yani bu husustaki tartışmanın sebebi tamamen nazari olmayıp Kur'an nassına dayanmaktadır.

Öncelikle şunu ifade edelim ki, Zatı, sıfatları ve fiilleriyle bir olan Allah'ın isimlerini başkalarına vermek yanlış olduğu gibi, O'na rastgele ve şanına layık olmayan isimler vermek de yanlıştır.

Bu hususta Allah şöyle buyurmaktadır :

21) Meryem, 19/42.

22) el-Haşr, 59/23; krş. el-Cum'a, 62/1.

"En güzel isimler Allah'ındır. O halde O'na güzel isimlerle dua edin, O'nun isimleri hakkında eğri yola gidenleri bırakın. Onlar yapmakta olduklarının cezasına çarptırılacaklardır."²³

En güzel isimler (el-Esmâü'l-Hüsna) demek; en güzel manâlara delalet eden lafızlar demektir. Âyetten açıkca anlaşılıyor ki, Allah'ı isimlendirirken O'na sadece güzel isimler nisbet edilebilir ve O'nun isimlerinde eğriliğe sapıp, aykırı davranmak caiz değildir. O halde bu konuda ölçü ne olmalıdır, bunun iyi tesbit edilmesi gerekir.

Allah'ın isimlerinde ilhad, yani istikametten ayrılmak, Fahreddin er-Râzî (v. 606/1209)'nin ifadesiyle, üç şekilde olur :

Birincisi : Allah'ın isimlerini O'ndan başkasına nisbet etmektir. İslâm öncesi (Cahiliye) döneminde müşrikler Allah'ın bazı isimlerini değiştirerek putlarına verirdi. Meselâ; onların putlarından olan "Lât" ın ismi, Allah'ın "İlâh" isminden; "Uzzâ", "Azîz" isminden, "Menât", "Mennân" isminden alınmıştı.

İkincisi : Allah'ı zatına layık olmayan isimlerle isimlendirmektir. Meselâ; O'na Kerrâmiye'nin yaptığı gibi "cisim"; yahudîler gibi "baba"; hristiyanlar gibi "baba, oğul, rûhu'l-kuds" ismini vermek, bu cümledendir.

Üçüncüsü : Allah'ı manâsı bilinmeyen isimlerle anmaktır. Bu da isimlendirmede bir ilhaddir. Çünkü bu durumda Allah'ı zatına layık olmayan bir isimle isimlendirmek mümkündür.²⁴

Yukarıda zikredilen âyetten anlaşılıyor ki Allah'a verilecek isimler O'nun zatına layık olmalı ve O'nun yüceliğine delalet etmelidir. Öyle ise Allah'a rastgele isim verilemez. Binâenaleyh bunun bir ölçüsü olmalıdır. İşte burada biz bu hususu araştıracağız ve meseleye Kelâmcılarımızın nasıl yaklaştıklarını inceleyeceğiz.

Allah'a nisbet edilebileceği hususunda şeriatın izin verdiği isim ve sıfatlar ile O'na nisbet edilmesine cevaz verilmeyen isim ve sıfatlar hakkında ihtilaf yoktur. Kelâmcılarımızın tartıştıkları konu, Allah'a nisbet edilmesi halinde muhal olan bir manâ gerektirmeyen ve fakat bu hususta nasta izin veya yasak bulunmayan isim ve sıfatlar konusudur.²⁵

Bu meselede Mu'tezile ile Ehl-i Sünnet arasında görüş ayrılığı vardır. Biz, konu hakkında önce Mu'tezile'nin sonra Ehl-i Sünnet'in görüşlerini inceleyeceğiz.

23) el-Arâf, 7/180.

24) Bkz. er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, Tahran, tsz. (Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye), XV, 71.

25) et-Taftâzânî, a.g.e., IV, 344.

A. MU'TEZİLE'NİN GÖRÜŞÜ

Allah'a nisbet edilebilecek ya da edilemeyecek isimler konusunda Mu'tezile ekolü arasında görüş ayrılığı vardır.

Mu'tezile'nin Basra ekolüne göre, bu konuda esas alınacak ölçü akıl ve kıyastır. Akıl, bir lafzın manâsının Allah hakkında sabit olduğunu düşünür ve buna karar verirse, bu hususta nassî delil ister bulunsun isterse bulunmasın, o lafızla Allah'ı isimlendirmek caizdir.²⁶

Mu'tezile'nin Basra ekolünden Ebû Ali el-Cübbâî (v. 303/916) derki; Allah'ı isimlendirmede ölçü kıyastır. O'na göre Allah'ın fiillerinden hareketle türetilecek her isim Allah'a ad olarak verilebilir, burada nassî bir delilin bulunması gerekmez. Bu ölçüden hareketle Cübbâî, Allah'a kullarının isteklerine cevap verdiğinden dolayı "mutî" (kullarının arzularına karşılık veren); kadınların hamile kalmalarına izin ve imkân verdiği için "muhibilu'n-nisa" (kadınları hamile bırakan) isimlerinin dahi verilebileceğini iddia etmiştir.²⁷

Mu'tezile'nin Bağdat ekolüne göre, Allah'a verilecek isimler konusunda aklın rolü yoktur. Bir başka ifadeyle Allah'ın isimleri tevkîfidir. Akıl her ne kadar verilen ismin manâsının Allah hakkında uygun olduğuna delalet etse de bununla Allah'ı isimlendirmek caiz değildir, bu hususta kıyas yapılamaz.²⁸

Meselâ, "âlim" ile "ârif" aynı anlamda olmalarına rağmen, biz Allah'ı O'nun adlandırmasına dayanarak "âlim" ile isimlendirir, ama "ârif" ile isimlendiremeyiz. Çünkü Allah kendisini bununla isimlendirmemiştir. Yine "fehim" ile "âkıl" in da manâları "âlim" ile aynı olmakla birlikte bunları da Allah'a isim olarak veremeyiz. Nitekim "yağdabu, () ile "yağtâzu, ()" fiilleri "gazaplanmak, kızmak, hiddetlenmek" gibi aynı anlamlara gelmelerine rağmen "yağtâzu" ile Allah'ı isimlendiremeyiz.²⁹ Çünkü Kur'an'da Allah'a "ğadab" nisbet edilirken³⁰ "ğayz", O'na nisbet edilmemektedir.

Mu'tezile'nin son büyük temsilcisi Kâdî Abdulcebbar (v. 415/1025) bu konuda Basra Mu'tezilesi gibi düşünmektedir. O'na göre de Allah'a isim vermenin yolu akıldır. İnsan Allah hakkında kullanılabilecek veya kullanılamayacak isim ve vasıfları kendi belirleyip tayin edebilir, bu hususta kıyasa başvurulabilir.³¹ Bu

26) Bkz. el-Bağdâdî, *el-Fark*, s. 273.

27) el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 183-184, 337 ; el-İsferâyînî, Ebu'l-Muzaffer Şahfûr b. Tâhir, *et-Tabîr fi'd-Dîn ve Temyîzu'l-Fırakati'n-Nâciyeti ani'l-Fıraki'l-Hâlikîn*, nşr. M. Zâhid el-Kevserî, Mısır, 1374/1955, s. 80.

28) el-Eşarî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, nşr. Hellmut Ritter, Wiesbaden, 1980, s. 525.

29) el-Eşarî, *a.g.e.*, s. 525.

30) Bkz. en-Nisâ, 4/93; el-Mâide, 5/60 ; el-Feth, 48/6; el-Mücâdele, 58/14; el-Mümtehine, 60/13.

31) Osman, Abdulkarîm, *Nazariyyetü't-Teklif*, Beyrut, 1391/1971, s. 166.

esastan hareketle Abdulcebbar Allah'a nisbet edilebilecek veya edilemeyecek isim ve sıfatların uzun bir listesini de verir.³² Ancak Abdulcebbar'a göre Allah'a lakap verilemez.³³

B. EHL-İ SÜNNET'İN GÖRÜŞÜ

Ehl-i Sünnet'in büyük çoğunluğuna göre Allah'ın isim ve sıfatları tevkîfidir. Yani O'nun isim ve sıfatları ancak vahye dayalı dîni talimle, naslarla öğrenilebilir. Dolayısıyla biz, ancak, nasta zikredilen isim ve sıfatları Allah'a ıtlak edebiliriz. Bu konuda Ehl-i Sünnet'in benimsediği üçüncü bir kaynak da ümmetin icmaı, yani aynı konuda ittifak etmeleridir.³⁴

Şu halde Ehl-i Sünnet'e göre, Allah'a bir isim ve sıfat nisbet edebilmek için, o ismin ya Kur'an'da veya sahih Sünnet (Hadis) te zikredilmiş olması, yahut da ümmetin bu lafzın Allah'a nisbet edilebileceği hususunda icma etmesi gerekir.³⁵

Bu konuda Ehl-i Sünnet, Eş'arî (v. 324/936) ve Mâtürîdî (v. 333/944)'den itibaren ittifak halindedir. Eş'arî ve Mâtürîdî yukarıda zikredilen üç kaynağın dışında Allah'a isim nisbet edilemeyeceği hususunda aynı şekilde düşüncüler.³⁶

Ehl-i Sünnet'ten Gazzâlî (v. 505/1111) ile Râzî (v. 606/1209)'ye göre Allah'ın isimleri tevkîfi olmakla beraber, sıfatları tevkîfi değildir. Onlara göre akılla Allah'a isim nisbet edilemez, ama O'nun zatına uygun olan sıfatları O'na nisbet edebiliriz.³⁷ Çünkü isim, ismin verildiği zatta (müsemma) bir tasarruf olup, bunu ancak o zatın kendisi veya ona velayet etme hakkı olan insanlar yapabilirler. Biz, velayetimiz altında bulunmayan bir insana bile isim verme hakkına sahip değilken, Allah'a nasıl isim verebiliriz? Öyle ise Allah'ın isimleri tevkîfidir.³⁸ Râzî buradan hareketle, Kur'an'da Allah'ın ilmiyle ilgili olarak birçok lafızlar kullanılmış olmakla beraber, Allah'a "muallim" (ilim öğretene) de-

32) Bkz., Abdulcebbar, el-Kâdi Abdullah b. Ahmed, *el-Muğni fi Ebuabi't-Tevhidi ve'l-Adl*, Mısır, tsz., XX/2, 186 vd.

33) Bkz. Abdulcebbar, el-Kâdi Abdullah b. Ahmed, *Kitâbu Fadli'l-Itizâl ve Tabakâti'l-Mu'tezile*, nşr. Fuâd Seyyid, Tunus, 1406/1986, s. 198-199.

34) Bkz., el-Bağdâdî, *el-Fark*, s. 337; er-Râzî, *Levâmi'ul-Beyyinât Şerhu Esmâillâhi Taâlâ ve's-Sıfât*, Kahire, 1396/1976, s. 36; et-Taftâzânî, *a.g.e.*, IV, 344.

35) el-Bağdâdî, *Usûlü'd-Dîn*, s. 119; el-Lakkânî, Abdüsselâm b. İbrâhîm, *Şerhu Ceuhereti't-Tevhid*, Mısır, 1375/1955, s. 126-127.

36) Bkz., el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Kitâbu'l-Luma' fi'r-Reddi alâ Ehli'z-Zeyği ve'l-Bida'*, Mısır, 1955, s. 24; el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed, *Tevhid Risâlesi*, nşr. Y. Ziya Yörükân, İst., 1959, s. 4.

37) Bkz. el-Gazzâlî, *a.g.e.*, s. 139 vd.; er-Râzî, *Levâmi*, s. 36 vd.

38) el-Gazzâlî, *a.g.e.*, s. 139-140; er-Râzî, *a.g.e.*, s. 39.

nilemeyeceğini; yine Kur'an'da kullanılan "el-Hayy" (canlı, hayat sahibi) ile aynı manâya geldikleri halde Allah'a "el-Hayavan" denilemeyeceğini, aradaki farkın tevkîf olduğunu belirtir.³⁹ Yani isimler tevkîfi olduğundan, eş anlama da gel-seler, nasta varid olanlar Allah'a itlak edilir, varid olmayanlar edilmez.

Allah'a isim verme hususunda ümmetin icmaı da bir delil olarak kabul edildiğinden, Gazzâlî ulemânın ittifak ettiği, "el-Mevcûd", "el-Mürîd", "el-Mütekellim", "eş-Şey", "el-Ezeli", "el-Ebedî" gibi isimlerin de Allah'a nisbet edilebileceğini ifade eder.⁴⁰

İsimlerin tevkîfiliği konusunda çok daha titiz davranan İbn Hazm (v. 456/1064)'a göre müslümanlar nasta olmayan birtakım isimler icad ederek Allah'a nisbet etmişlerdir ki meselâ, "el-Kadîm" ismi bunlardandır. O'na göre, nasta hiç kullanılmamış olan bu ismi Allah'a nisbet etmek caiz değildir. Onun yerine nasta kullanılan "el-Evvel" tabirini kullanmak gerekir. İbn Hazm'a göre Allah'ın varlığını isbat için O'na "cisim" ismini verenle, O'nun ezeli olduğunu ifade etmek için "el-Kadîm" ismini veren arasında fark yoktur, her ikisi de bu hususta aşırı gitmişlerdir.⁴¹

Allah'ı isimlendirmede istidlâlin caiz olmaması, bir başka ifadeyle isimlerin tevkîfi olmasından hareketle İbn Hazm Allah için "sıfat" lafzının kullanılmasını da caiz görmez. Çünkü bu lafız ne Kur'an'da kullanılmış, ne de Hz. Peygamber (s.a.v.) bu lafızı kullanarak Allah'ın "sıfat" ı olduğunu söylemiştir. Ayrıca bu tabiri ne Ashâb, ne Tâbiîn, ne de Tebe-i Tâbiî'nin seçkinlerinden biri kullanmıştır. Öyleyse bu lafzın kullanılmaması hususunda icma kesinleşmiştir, diyen İbn Hazm'a göre "sıfat" lafzını kullanmak ve buna inanmak kötü bir bid'attir.⁴²

İbn Hazm'a göre "sıfat" lafzını ilk icad eden Mu'tezile olup, Kelâmcılardan bir kısmı da bunların yolundan gitmiş, böylece Selef'in yolundan ayrılmışlardır.⁴³

Dinî meselelerde doğru olan davranışın Kur'an, Sünnet ve Ümmetin icmaina uymak olduğunu söyleyen ve böylece Allah'ı isimlendirmede icmaın da bir delil olduğunu kabul eden İbn Hazm müteahhirin ulemasının bu lafızı kullanmış olmalarını onların bu konuda bir yanılırları olarak kabul eder,⁴⁴

39) er-Râzî, *a.g.e.*, s. 231. Krş. el-Cüveynî, İmâmu'l-Harameyn Abdulmelik b. Abdullah, *eş-Şâmil fi Usûli'd-Din*, nşr. Ali Sâmi en-Neşşâr-F. B. Avn-S. M. Muhtâr, İskenderiye, 1969, s. 331.

40) el-Gazzâlî, *a.g.e.*, s. 133.

41) Bkz. İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ahvâi ve'n-Nihal*, nşr. Muhammed İbrâhîm Nasr-Abdurrahmân Umeyra, Cidde, 1982, II, 323.

42) İbn Hazm, *a.g.e.*, II, 283.

43) İbn Hazm, *a.g.e.*, II, 284.

44) Bkz. İbn Hazm, *a.g.e.*, II, 284.

böylece Kur'an ve Hadis'te bulunmayan bu lafız hususunda sahih bir icmain da bulunmadığını savunur.

Görüldüğü üzere Allah'ın isimlerinin tevkîfiliği hususunda kesin bir ittifak vardır. Ancak, yukarıda da belirttiğimiz üzere Gazzâlî ile Râzî'ye göre Allah'a sıfat nisbeti tevkîfi değildir.

Gazzâlî'ye göre bir şeyi vasfetmek onun durumundan haber vermek demektir. Haber ise ya doğru olur ya da yalan olur ki yalanı şeriat yasaklamıştır. Onun için, lafzın delalet ettiği manâ Allah hakkında sabit ise⁴⁵ ve kullanılan vasıf Allah'ın zatına uygun, O'nun zatında bir noksanlık meydana getirmiyor ve O'nun için bir medih ifadesi taşıyorsa, bu lafızlarla Allah'ı vasfetmek, bu hususta nas ister bulunsun isterse bulunmasın, caizdir.⁴⁶

Burada Taftâzânî (v. 793/1390)'nin dikkat çektiği bir hususu kaydetmekte yarar vardır :

Bazı vasıflar vardır ki nasta kullanılmış olmalarıyla birlikte, onları Allah'a nisbet ettiğimiz zaman bu vasıflar O'nun yüceliğine yakışmıyor. Meselâ; "el-Mâkir" (hile yapan, aldatan, tuzak kuran),⁴⁷ "el-Müstehzî" (alay eden),⁴⁸ "er-Râmi" (atan),⁴⁹ gibi.⁵⁰

Taftâzânî derki; lafızların Kur'an ve Sünnette makamın gereği olarak kullanılmış olması, onların Allah hakkında mutlak olarak, yani nasta kullanıldıkları makamın gereğini dikkate almadan, kullanılabilmeleri için yeterli değildir. Bilakis bu hususta Allah'a karşı saygılı ve edepli davranmak gerekir.⁵¹ Şu halde bu konuda esas olan, nas olmakla beraber, nassın da kullanıldığı makam ve durumu iyi tesbit etmek ve her hâlükârda Allah'a tazimi ihlal edecek isimlendirmelerden kaçınmak gerekir.⁵²

Allah'a isim ve sıfat nisbet etme konusunda göz önünde bulundurulması gereken bir husus da, sözü söyleyen kişinin niyeti ile muhatabın anlama seviyesidir. İşte bu noktaya dikkat çeken İbn Teymiyye (v. 728/1328) konuşan insanın maksadı ve muhatabın durumuna göre hareket edilebileceğini ifade ederek, mesela muhatabın anlayamaması durumunda, sonradan ortaya çıkmış lafızların kullanılabileceğini söyler.⁵³

45) er-Râzî, Levâmi, s. 39.

46) el-Gazzâlî, a.g.e., s. 140.

47) Bkz. el-Enfâl, 8/30.

48) Bkz. el-Bakara, 2/15.

49) Bkz. el-Enfâl, 8/17.

50) et-Taftâzânî, a.g.e., IV, 345.

51) et-Taftâzânî, a.g.e., IV, 345.

52) Bkz., el-Gazzâlî, a.g.e., s. 141.

53) Bkz., İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdulhalîm, *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye fi Nakdi Kelâmi's-Şiati ve'l-Kaderiyye*, Mısır, 1321, I, 249.

İsimlerin tevkîfilîği konusunda, üzerinde durulması gereken bir mesele de her topluluğun kendi lügatinde Allah'ın zatını ifade eden bir lafızla O'nu isimlendirip isimlendiremeyecekleri sorusudur. Meselâ; Acemler Allah'a "Huda", Türkler ise "Tanrı" demektedirler. Bu, onların bir icmaı olarak kabul edilip uygun mu görülmeli, yoksa isimlerin tevkîfilîğine binaen red mi edilmelidir ?

Allah'ı isimlendirmede çıkış noktası olarak kabul edilen üç kaynaktan ilk i-kisinde, yani Kur'an ile Sünnet'te böyle isimlerin yer almadığına bakarak bunların caiz olmayacağı söylenebilir ise de bu üç kaynaktan sonuncusu, yani icmaa binaen, kavimlerin yapmış oldukları bu isimlendirmeler caiz görülmüştür.⁵⁴ Kanaatimize göre, Allah'ı isimlendirmede icmanın bir delil olarak kabul edilmesinin sebebi de budur. Yani çeşitli kavimlerin Allah'a nisbet ettikleri isim ve vasıfların kullanılmasını, Kur'an ve Sünnet'te yer almadıkları için, onları dinî bir çerçeveye oturtabilmektir. Zîra bu tip isimlendirmelerden kaçınmak zor, hatta bazan da imkânsızdır. Kaydedilmelidir ki burada dikkate alınacak şey niyet unsurudur. Yani Allah'a bu isimleri nisbet edenler onlarla batıl tanrıları kasdetmeksizin, doğrudan doğruya kâinatın yaratıcısı bir tek Allah'ı kast ediyorlarsa bu uygun görülür. Ancak, bu durumda da verilen isimlerin ifade ettikleri anlamlar da gözden irak tutulmamalı, onların Allah'ın şanına uygun olmalarına dikkat edilmelidir.

İsimlerin tevkîfilîği konusunda görüşlerinden bahsedilmesi gereken bir diğer âlim de büyük Mâtürîdî mütekellimi Ebu'l-Mu'in en-Neseî (v. 508/1115) dir. O'na göre, bu hususta doğru olan, şeriâtın bildirdiği ile yetinmek, bundan ileriye gitmemektir.⁵⁵ Zîra akılla hareket edilirse Allah'ı isimlendireceğimiz lafızlar çoğalır. Şayet aklen hareket etseydik, Allah'a, bütün âfetler ve hastalıklar O'ndan uzak olduğu için "sahîh" (sıhhatli); bütün hastalıkları ve ilaçları bildiği için "tabîb" ve bütün ahkâmı bildiği için "fakîh" dememiz gerekirdi. Biz bunların hiç birini Allah'a isim olarak vermiyoruz. Çünkü bu hususta ne Kur'an, ne de Sünnette bir nas vardır, ne de bir icma bulunmaktadır. O halde, Neseî'ye göre aklen hareket etmekten sakınarak Allah'ı bu tip isimlendirmelerden kaçınılmalıdır.⁵⁶

Neseî'ye göre, Allah'ın yüceliğine uygun olmayan bir şeyi O'ndan nefyeden lafızların, şeriâta mevcut olmasa da, Allah hakkında kullanılabileceği hususunda icma vardır. Nitekim, Allah ayakta duran, dikilen ve oturan değildir, denilmektedir.⁵⁷ Şu halde Neseî'ye göre de Allah'a isim ıtlakında veya O'ndan bir şeyi nefyetmek hususunda, delil olarak kabul edilen üç kaynakla (Kur'an, Sünnet ve İcma) birlikte dikkat edilmesi gereken bir başka husus da, O'na verilen veya nefyedilen şeylerin O'nun zatına uygun olup olmadığı keyfiyetidir.

54) Bk. er-Râzî, Levâmî, s. 39.

55) en-Neseî, Ebu'l-Mu'in Meymûn b. Muhammed, *Tabsiratü'l-Edille*, yazma, Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi, no : 496, vr. 44 b.

56) en-Neseî, a.g.e., vr. 44 b.

57) en-Neseî, a.g.e., vr. 66 b.

Görüldüğü üzere Allah'ın isimlerinin tevkîfi veya aklî ve kıyâsî olduğu meselesi üzerinde Kelâmcılarımız titizlikle durmuşlardır. Mu'tezile ve O'nun büyük mümessili Kâdî Abdulcebbar, ekollerine esasta hakim olan akılcılığın tabii bir neticesi olarak, bu hususta aklı ölçü almışlar ve Allah'ın isim ve sıfatları hususunda istidlal ve kıyas yapılabileceğini söylemişlerdir. Ehl-i Sünnet ise, büyük bir çoğunlukla, bu hususta nassa bağlı kalmayı daha uygun bulmuştur.

Kanaatimizce, el-A'râf Sûresi'nin 180. âyetinde yer alan "*Allah'ın isimleri hakkında eğriliğe (ilhâda) sapanları bırakın*" ifadesini iki şekilde anlamak mümkündür :

Birincisi : Allah'ın isimleri ancak naslarla tesbit edilebilir. Yani O'nun isimleri tevkîfidir, bu hususta akla yer yoktur, denilmek istenmekte ve âyet bunu ihtar etmektedir.

İkincisi : Allah'a isim vermede nassın yanında aklın da rolü ve yeri vardır. Ancak, âyet, bu konuda, aklen hareket edilirken aşırı davranıp, daha önce (müşriklerde) olduğu gibi, ilhâda, aşırılığa düşülmemesine dikkat çekmektedir. Bir başka ifadeyle, aklen hareket edilirken ölçülü davranmak gerektiğini âyet vurgulamaktadır.

Ancak, bu ikinci görüşü benimsersek, o zaman, karşımıza şöyle bir soru çıkmaktadır : "Allah'ı isimlendirmede ilhada düşmemek için ölçü ne olmalıdır?" yani aklî hareketin ölçüsünün ne olduğu problemi doğmaktadır. Kabul etmek gerekir ki, bu ölçünün tesbiti zordur. Belki, bu ölçü, "Allah'ı zatına layık olanla isimlendirmek" denilebilir. Ama Allah'a layık olanın ölçüsünü insan kendi aklıyla ne derece doğru tayin edebilir ?

Aslında, Allah'ın zatı hakkında naslarda geçen isim ve sıfatlar başkasına ihtiyaç bırakmayacak kadar kâfidir. Kaldığı insan Allah'ı ne kadar anlatmaya çalışırsa çalışsın yine de O'nu tam anlatamaz. Öyleyse O'nu, kendisinin anlattığı kadar anlamak yeterlidir. Bu, aklî tefekkür sahasında bir donukluk olarak anlaşılmalıdır. Zîra konu hassastır ve doğrudan doğruya Allah'ın zatıyla ilgilidir. Binâenaleyh, mahlûkun Hâlık'ını aklen tavsîf etmemesi, ya da edememesi akıl için bir donukluk değil; bilakis onun hakkını ve gücünün sınırını tanımasıdır.

Allah'ı isimlendirme konusunda nassa bağlı kalmak ve onunla yetinmek, bu konudaki laubalilikleri ve disiplinsizlikleri önlemesi bakımından da önemlidir. Âyette ifade edilen "*ilhaddan kaçınmak*" da ancak böyle mümkün olur.

Şu kadar varki, muhatabın durumunu da dikkate alarak, Allah'ı zihinlere iyice yerleştirmek amacıyla zaman zaman aklî birtakım teşbîh, yorum ve isimlendirmelerde bulunmak da kaçınılmazdır.

Ayrıca, her toplumun kendi lisanında, Allah'ı ifade eden bir lafız ve mefhumun bulunması da tabii görülmelidir ki kanaatimizce, Ehl-i Sünnet'in nassın (Kur'an ve Sünnet) yanında ümmetin icmasını da, Allah'ı isimlendirmede, üçüncü bir kaynak olarak kabul etmesi de böyle bir zarurete binaendir.

BİBLİYOGRAFYA

Abdulcebbar, el-Kâdî Abdullah b. Ahmed (v. 415/1025),

el-Muğnî fî Ebuâbi't-Tevhîdi ve'l-Adl, Mısır, tsz.

Kitâbu Fadli'l-İtizâl ve Tabakâti'l-Mu'tezile, nşr. Fuâd Seyyid,
Tunus,
1406/1986.

el-Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir (v. 429/1037),

el-Fark beyne'l-Firak, nşr. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd,
Beyrut tsz.

Usûlü'd-Dîn, İstanbul, 1346/1928.

el-Bâkullânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib (v. 403/1013),

Kitâbu't-Temhîd, nşr. Richard J. Mc CARTHY S. J., Beyrut,
1957.

el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn (v. 458/1066),

el-Esmâ' ve's-Sifât, nşr. İmâdüddîn Ahmed Haydar, Beyrut,
1405/1985.

el-İtikâd ve'l-Hidâye ilâ Sebili'r-Reşâd, Beyrut, 1405/1985.

el-İtikâd alâ Mezhebi's-Selefi Ehli's-Sünneti ve'l-Cemâa, Kâhire,
1984.

el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl (v. 256/870),

es-Sahîh, İstanbul, 1401/1981.

**el-Cüveynî, İmâmu'l-Harameyn Abdulmelik b. Abdullah (v. 478/
1085),**

eş-Şâmil fî Usûli'd-Dîn, nşr. Ali Sâmî en-Neşşâr - F. B. 'Avn - S
.M.

Muhtâr, İskenderiye, 1969.

el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail (v. 324/936),

Makâlâtu'l-İslâmiyyîn, nşr. Hellmut Ritter, Wiesbaden, 1980.

Kitâbu'l-Luma' fi'r-Reddî alâ Ehli'z-Zeyği ve'l-Bida', Mısır,
1955.

- el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed (v. 505/1111),**
el-Maksadu'l-Esnâ fi Şerhi Esmâillâhî'l-Hüsnâ, Beyrut, tsz. (Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye).
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed (v. 241/855),**
el-Müsned, İstanbul, 1402/1982.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed (v. 456/1064),**
el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal, nşr. Muhammed İbrâhim Nasr-Abdurrahmân Umeyra, Cidde, 1982.
- el-İsferâyînî, Ebu'l-Muzaffer Şahfûr b. Tâhir (v. 471/1078),**
et-Tabsîr fi'd-Dîn ve Temyîzu'l-Firkati'n-Nâciyeti ani'l-Fıraki'l-Hâlikîn, nşr. M. Zâhid el-Kevserî, Mısır, 1374/1955.
- İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdulhâlîm (v. 728/1328),**
Minhâcû's-Sünneti'n-Nebeviyye fi Nakdi Kelâmi's-Şiati ve'l-Kaderiyye, Mısır, 1321.
- İzmirli, İsmail Hakkı (v. m. 1946),**
Yeni İlm-i Kelâm, İstanbul, 1340-1343.
- el-Lakkânî, Abdusselâm b. İbrâhîm (v. 1078/1688),**
Şerhu Cevhereti't-Tevhîd, Mısır, 1375/1955.
- el-Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed (v. 333/944),**
Tevhîd Risâlesi, nşr. Y. Ziya Yörükân, İstanbul, 1959.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (v. 261/875)**
es-Sahîh, İstanbul, 1401/1981.
- en-Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymûn b. Muhammed (v. 508/1115),**
Tabsiratü'l-Edille, yazma, Kayseri Râşid Efendi Kütübhanesi, no : 496.
- Osman, Abdulkerîm,**
Nazariyyetü't-Teklîf, Beyrut, 1391/1971.
- er-Râzî, Fahreddîn (v. 606/1209),**
Mefâtîhu'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr), Tahran, tsz. (Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye).
Levâmi'u'l-Beyyinât Şerhu Esmâillâhi Taâlâ ve's-Sıfât, Kâhire, 1396/1976.

es-Sâbûnî, Nüreddîn Ahmed b. Mahmûd b. Ebî Bekr (v. 580/1184),
el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn, (Mâturîdiyye Akâidi), nşr. Bekir
Topaloğlu, Ankara, 1979.

et-Taftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah (v. 793/1390),
Şerhu'l-Makâsîd, nşr. Abdurrahmân Umeyra, Beyrut, 1409/
1989.

et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (v. 279/892),
es-Sünen, İstanbul, 1401/1981.

Yıldırım, Suad,
Kur'ân'da Ulûhiyyet, İstanbul, 1987.

Yurdagür, Metin,
Allah'ın Sıfatları, Esmâ-ü'l-Hüsnâ, İstanbul, 1984.